

بررسی محدودیت‌های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان

هما درودی^۱

نادیا رمضانی^۲

چکیده :

بخش کشاورزی ایران از نظر تولید، یکی از بخش‌های مهم اقتصاد کشور است، اما میزان تشکیل سرمایه در این بخش، در مقایسه با عملکرد و ظرفیت‌های آن نسبت به سایر بخش‌ها، قابل توجه نیست. با توجه به این موضوع، هدف کلی پژوهش حاضر شناسایی مشکلات وام‌گیرندگان (کشاورزان) و تعیین ارتباط آن با محدودیت‌های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان در نظر گرفته شده است که دو گروه اصلی در آن نقش دارند؛ کارشناسان بانک‌های کشاورزی، کارشناسان ادارات جهاد کشاورزی و گروه دوم کشاورزان وام‌گیرنده می‌باشند. این پژوهش از نوع تحقیقات توصیفی - پیمایشی بوده که به شیوه همبستگی انجام شده و از بعد هدف کاربردی می‌باشد. جامعه آماری،

---

۱. دانشیار، گروه مدیریت بازرگانی، واحد زنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، زنجان، ایران E-mail: Homa_doroudi@yahoo.com

۲. دانش آموخته کارشناسی ارشد مدیریت بازرگانی، واحد زنجان دانشگاه آزاد اسلامی، زنجان، ایران

کارشناسان بانک کشاورزی، سازمان جهاد کشاورزی استان زنجان و کشاورزان وام‌گیرنده از بانک کشاورزی بوده و حجم نمونه بر اساس فرمول کوکران ۹۲ کارشناس و ۲۱۷ کشاورز تعیین و نمونه‌گیری به روش تصادفی ساده انجام شده است. ابزار گردآوری اطلاعات پرسشنامه محقق ساخته بوده که روایی آن با استفاده از روش صوری از سوی اساتید محترم دانشگاهی و متخصصین بخش کشاورزی و استاد محترم راهنما مورد ارزیابی و پایایی بوسیله آلفای کرونباخ برای محک از اطمینان پرسشنامه کارشناسان ۰/۷۳ و کشاورزان ۰/۷۰۱ بدست آمد. جهت تجزیه و تحلیل داده‌های گردآوری شده از نرم افزار SPSS و روش‌های آماری توصیفی و استنباطی مناسب استفاده شده است. نتایج پژوهش نشان داد بین ادراک کارشناسان و وام‌گیرندگان به محدودیت‌های تامین مالی بخش کشاورزی تفاوت معناداری وجود دارد و از دیدگاه کارشناسان این بخش به ترتیب بین پایین بودن سطح اطلاعات کشاورزان (کم‌سواد و بی‌سواد)، تخصیص اعتبار کم در بودجه عمومی دولت، مشکلات اخذ تسهیلات بانکی و ناکافی بودن درآمد جهت پس‌انداز کشاورزان با محدودیت‌های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی رابطه معناداری دارند. از دیدگاه کشاورزان نیز به ترتیب بین پایین بودن سطح اطلاعات کشاورزان (کم‌سواد و بی‌سواد)، ناکافی بودن درآمد جهت پس‌انداز کشاورزان، ناکافی بودن تسهیلات بانکی و مشکلات اخذ تسهیلات بانکی با محدودیت‌های تامین اعتبار مالی در بخش کشاورزی تفاوت معناداری وجود دارد. در پایان با توجه به نتایج پژوهش پیشنهادات کاربردی ارائه شده است.

واژه‌های کلیدی: تامین اعتبار مالی، مشکلات وام‌گیرندگان، بخش کشاورزی

مقدمه

بخش کشاورزی ایران از نظر تولید، یکی از بخش‌های مهم اقتصاد کشور است، اما میزان تشکیل سرمایه در این بخش، در مقایسه با عملکرد و ظرفیت‌های آن نسبت به سایر بخش‌ها، قابل توجه نیست. استان زنجان با توجه به داشتن ظرفیت لازم در بخش کشاورزی جهت توسعه به سرمایه و تامین اعتبار نیاز دارد؛ که با توجه به این موضوع، هدف از انجام این پژوهش کمک به قشر زحمتکش و روستاییان و کشاورزان استان در جهت تولیدی بهتر، بدون دغدغه اعتبارات، در راستای توسعه اقتصادی کشور می‌باشد. یکی از چالش‌های مهم پیشروی بشر؛ ارائه یک استاندارد عادلانه زندگی، غذای کافی، آب سالم، سرپناه امن و انرژی، محیط زیست سالم و امن، مردم تحصیل کرده و شغل رضایت بخش برای نسل امروز و آینده است. در راستای تمام این نیازمندی‌ها، اولین و اساسی ترین اصل برای زندگی و بقای انسان، امنیت غذایی می‌باشد که بدین صورت تعریف می‌شود که در آن اکثریت مردم یک کشور دسترسی به مواد غذایی یا تولید داخلی را با قیمت‌های مناسب در تمام

زمان‌ها دریافت دارند. آکینبائو (۲۰۰۸) با وجود این فرض ادعا می‌کند که رشد و توسعه هر کشور تا حد زیادی، به توسعه کشاورزی بستگی دارد (Iganiga, 2011, 1). از مهم‌ترین اهداف هر نظام اقتصادی رسیدن به رشد و توسعه اقتصادی است و با توجه به این که بخش کشاورزی یکی از مهمترین بخش‌های اقتصادی کشور است، بنابراین رشد و توسعه این بخش همواره مدنظر سیاست‌گذاران و صاحب‌نظران بوده است (لطفعلی پور، ۱۳۹۱، ص ۸۶).

رشد روزافزون جمعیت در جهان امروز نیاز به فرآورده‌ها و محصولات کشاورزی را افزایش داده و در نتیجه فشار بر منابع پایه و نهاده‌های ضروری برای تولید در این بخش را بیش از پیش پررنگ تر ساخته است. یکی از مهم‌ترین نهاده‌ی موردنیاز برای انجام تمام فعالیت‌های اقتصادی، وجود نهاده سرمایه است که می‌تواند در قالب تسهیلات و وام‌های بانکی تبلور یابد (کریمی، ۱۳۸۹، ص ۵۴). به طور حتم سرمایه، همواره در زندگی بشر نقش مهمی را داشته است به گونه‌ای که بدون وجود سرمایه رسیدن به هدف‌های آینده ناممکن به نظر می‌رسد. پیشرفت اقتصادی نیز بدون وجود سرمایه امری ناممکن است و اگر ادعا شود که سرمایه، مهمترین عامل تولید محصول (بویژه در محصولات کشاورزی) در کشورهای در حال توسعه است، سخنی به گزاف گفته نشده است (چیدری ۱۳۷۹، ص ۷۰).

موضوع اعتبارات کشاورزی یکی از مسایل مهم کشاورزی است که باید در نحوه توزیع و به کارگیری آن دقت و ظرافت کامل خرج شود تا در شکوفایی اقتصاد و توسعه کشاورزی و افزایش سطح درآمد کشاورزان و بهبود وضع زندگی آن‌ها هر چه بیشتر مفید و موثر واقع شود. همچنین با توجه به رشد سریع جمعیت روستایی و تخصصی شدن تولیدات کشاورزی، تقاضای خدمات مالی روز به روز افزایش می‌یابد؛ بنابراین، بهبود بازار مالی روستایی نیاز ضروری برای حمایت کارا از توسعه کشاورزی می‌باشد زیرا که بسیاری عقیده دارند که وام‌های کشاورزی بخش عمده‌ای از مجموعه نهاده‌های مورد نیاز برای سرعت بخشیدن به توسعه کشاورزی می‌باشد (کریمی، ۱۳۹۱، ص ۶۵).

اصولا حرفه کشاورزی با دو مشکل بسیار مرتبط و البته مجزا روبه روست؛ یکی، مربوط به جنبه‌های فنی تولید و مهارت‌های کشاورزی و دیگری، در برگرنده محدودیت دسترسی به خدماتی است که برای تسهیل فرآیند تولید مورد نیاز است. کشاورز، برای انجام فعالیت‌های خود با یک انتظار منطقی از کسب موفقیت، لازم است به خدمات و تسهیلاتی از قبیل اعتبار، ابزار و ماشین‌آلات کشاورزی، خدمات اطلاعاتی، مهارت و تخصص، بیمه و بازار دسترسی مناسب داشته باشد و از سویی

مراکز ارائه خدمات کشاورزی (مانند موسسات دولتی و خصوصی، تعاونی‌ها و سازمان‌های کشاورزان) ابزاری برای توسعه کشاورزی بوده، تامین خدمات مناسب در بهترین حالت شرط لازم برای توسعه به شمار می‌روند (مختاری حصارى و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۵۲).

چالش‌های عمده‌ای در دستیابی به رفاه و منافع توسعه‌ای از کاهش قیمت مواد غذایی بدون تضعیف انگیزه برای کشاورزان به سرمایه‌گذاری در فن‌آوری‌های جدید و افزایش تولید وجود دارد و لازم به ذکر است که گام برداشتن در این مسیر به ویژه در مراحل اولیه رشد در اقتصادهای ضعیف کشاورزی دشوار است. دولت‌ها از انواع مختلف خروجی، ورودی، فن‌آوری و سیاست‌های حمایت از سرمایه‌گذاری جهت ترویج افزایش تولید محصولات غذایی و بهره‌وری بدون قیمت بالا استفاده می‌کنند (Dorward, 2013, 44).

بدون شک توسعه کشاورزی لازمه توسعه اقتصادی هر کشوری است. در عصر حاضر هیچ یک از کشورهای توسعه یافته دنیا نه تنها بخش کشاورزی عقب مانده‌ای ندارند، بلکه بخش کشاورزی در این کشورها پیشرو و پیشتاز نوآوری و توسعه است. کشورهای جهان سوم یا کشورهای در حال توسعه در نگرش خود به توسعه غالباً با دید سخت افزاری و برداشت‌های عجولانه، بخش صنعت یا خدمات را مورد توجه قرار داده‌اند و این در حالی است که بدون توسعه بخش کشاورزی ماشین توسعه به حرکت نخواهد افتاد (نورتون، ۱۳۹۰، ۹). کشاورزی بخشی مکمل برای کل سیستم اقتصادی است... به دلیل آن که کشاورزی تنها یکی از بخش‌های متعدد اقتصاد عمومی است و به مانند سایر بخش‌ها به یکدیگر وابسته‌اند، لذا تغییرات در سیاست‌های اقتصاد کلان از طریق تغییرات در مالیات‌ها، مخارج دولت و عرضه پول بر روی درآمدهای بخش کشاورزی تاثیر خواهد گذاشت (کرامر، ۱۳۸۶، ص ۲۲۸). در ارتباط با توسعه بخش کشاورزی نیز دیدگاه‌های متفاوتی مطرح است و لیکن از هر منظر که به این بخش نگاه شود یک نکته مشترک در همه آن‌ها وجود دارد و آن اینکه بدون تامین مالی موثر در این بخش هرگونه سیاست‌گذاری در آن با موفقیت همراه نخواهد بود (نورتون، ۱۳۹۰، ۹).

اما رشد و توسعه هر بخش و همین‌طور ادامه حیات آن با وجود حمایت و تزریق سرمایه‌گذاری و تامین اعتبار ممکن خواهد بود. بنابراین اساس و پایه شروع به کار و موفقیت آن منوط به فراهم آمدن عوامل تولید و تامین اعتبار آن خواهد بود و برای شروع به تولید در هر بخشی نیاز به نهاده‌های تولید خواهیم داشت که خصوصاً در بخش کشاورزی مرغوب بودن مواد اولیه (استفاده از بذور شناخته شده، سم و کود مورد نیاز، استفاده از نژاد خوب و مقاوم دامی و ارقام مرغوب و غیره) و تهیه آن‌ها و همچنین تهیه لوازم غیر مصرفی (همچون تهیه ماشین‌آلات، سیستم‌های آبرسانی و فن‌آوری‌های جدید) نیاز به تامین اعتبار مالی را محرز می‌نماید. مشکلات تامین اعتبار مالی از دغدغه‌های اصلی

روستاییان می‌باشد که هر ساله بعد از اتمام سال زراعی و شروع سال زراعی بعد، جهت تامین نهاده-های تولید، با آن روبرو هستند. در این پژوهش به بررسی محدودیت‌های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان پرداخته‌ایم. از این رو توسعه بخش کشاورزی در سایه تامین اعتبار مالی از طرق مختلف عینیت می‌یابد و در استان زنجان که اکثر قریب به اتفاق کشاورزان را روستائیان و قشر کم درآمد جامعه تشکیل می‌دهند؛ مشکلاتی جهت تامین اعتبار وجود دارد که در این پژوهش شناسایی محدودیت‌های تامین اعتبار مالی موجود در این بخش که از دو منبع بودجه دولت در زمینه زیرساخت‌ها و تسهیلات بانکی و پس‌اندازهای کشاورزان تامین می‌گردد، مورد هدف است و راهکارها و پیشنهادهایی در این خصوص ارائه گردیده است.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

برای بسیاری از کشورهای در حال توسعه، کشاورزی موثرترین و غالباً تنها بخش مقرون به صرفه برای ایجاد رشد اقتصادی است. رشد کشاورزی باعث تحریک رشد اقتصادی در بخش‌های غیر کشاورزی می‌گردد که، به نوبه خود، منتج به افزایش اشتغال و کاهش فقر می‌شود و این مورد باعث تحریک بیشتر تقاضا برای محصولات کشاورزی و به عنوان یک ضریب رشد در بخش کشاورزی است (Brown, 2002, 1).

مهمترین محدودیتی که باعث شده است ایران در بخش کشاورزی به رشد قابل توجه و مورد انتظار نرسد، کمبود منابع مالی کوتاه مدت، میان‌مدت و بلندمدت برای تامین مالی فعالیت‌های گوناگون این بخش حیاتی کشور است. توان مالی اندک سبب شده است که نیاز کشاورزان به سرمایه یا اعتبارات به منظور دسترسی به خدمات و نهاده‌های جدید برای گذار از کشاورزی سنتی و همچنین رفع نیازهای مصرفی و هزینه‌های جاری تولید، بیشتر گردد (پوریزدیان، ۱۳۹۱، ص ۱۱۴). در بخش کشاورزی همانند سایر بخش‌های اقتصادی سرمایه یکی از عوامل عمده تولید محصول می‌باشد و در واقع محرک اصلی برای تولید بیشتر و استفاده موثرتر از نهاده‌های کمیاب از جمله زمین، آب و سرمایه می‌باشد. وجود سرمایه کافی در بخش کشاورزی باعث خواهد شد بازده نهاده‌های دیگر تولید افزایش یافته و تجهیز و بکارگیری از این عوامل که گاهی خود آنها نیز محدود و ناچیز می‌باشند به صورت مطلوبتر انجام پذیرفته و تحولی اساسی در توسعه کشاورزی و به دنبال آن رشد اقتصادی را پدید آورد (زارع، ۱۳۸۸، ص ۱۱۱).

بخش کشاورزی نقش فعالی در مسیر توسعه ایفا می‌نماید: مواد غذایی لازم برای یک اقتصاد در حال رشد را فراهم می‌نماید. صادرات محصولات کشاورزی ارزآوری لازم برای واردات کالاهای سرمایه-

ای را بدنبال دارند. بخش کشاورزی به‌عنوان بزرگترین بخش در کشورهای کمتر توسعه یافته، تنها بخشی است که پس اندازها را برای انباشت سرمایه بخش غیر کشاورزی جمع‌آوری می‌نماید. بخش کشاورزی رو به رشد یک بازار بزرگ محلی برای بخش غیر کشاورزی ایجاد می‌نماید (Aref, 2012, 350).

نظریات توسعه روستایی و کشاورزی

۱. استراتژی‌های تحلیل مکانی: (نظریه زمین‌های کشاورزی- نظریه مکان‌یابی صنایع- نظریه مکان مرکزی)
۲. استراتژی توسعه روستا-شهری
۳. استراتژی یوفرد
۴. استراتژی نظام سلسله مراتبی سکونتگاه‌ها و برنامه‌ریزی مراکز روستایی
۵. استراتژی توسعه یکپارچه ناحیه ای
۶. استراتژی توسعه زیست - ناحیه
۷. استراتژی توسعه پایدار (فتحی و مطلق، ۱۳۸۹، ص ۵۱)

بخش کشاورزی در اقتصاد ایران و بسیاری از کشورهای در حال توسعه، از اهمیت و جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. به دلیل اینکه این بخش در این گروه از کشورها در حال تبدیل شدن از حالت سنتی به تجاری می‌باشند، این موضوع موجب قویتر شدن پیوند کشاورزی و سایر بخش‌های اقتصادی می‌گردد. سهم بخش کشاورزی در اشتغال، تولید ناخالص ملی و صادرات و همچنین تغییرات آن در جریان توسعه اقتصادی ایران منعکس کننده درجه وابستگی اقتصاد کشور به کشاورزی و موقعیت کنونی بخش کشاورزی است (کرباسی، ۱۳۹۰، ص ۲۳۰۷). کشاورزی یکی از مهم ترین بخش‌های اقتصادی است که می تواند جنبه های رشد و استقلال و خودکفایی را داشته باشد. سهم کشاورزی از توسعه اقتصادی، امنیت غذایی، تامین مواد اولیه صنعت، ایجاد منابع اضافی در مرزهای خارجی نسبت به واردات کالاهای سرمایه ای و همچنین اشتغال مولد؛ اهمیت کشاورزی و نقش آن در اقتصاد کشورهای در حال توسعه را نشان می‌دهد (dehdashti, 2012, 728). تولید ناخالص داخلی ۱ (GDP) در بردارنده ارزش مجموع کالاها و خدمات نهایی است که طی یک دوره زمانی معین (به‌طور معمول یکسال) در یک کشور تولید می‌شود. این مفهوم در هر استان شامل مجموع کالاها و خدماتی

است که در دوره زمانی موردنظر در داخل مرزهای استان تولید می‌شود. این کالاها و خدمات، نهایی بوده و در انتهای زنجیره تولید قرار گرفته‌اند و به تنهایی برای تولید خدمات دیگر خریداری نمی‌شوند (عربشاهی، ۱۳۹۱، ص ۱).

امروزه اشتغال و بطور کلی نیروی انسانی جایگاه ویژه ای در مسائل اقتصادی بویژه رشد و توسعه اقتصادی دارد. شناخت ساختار نیروی انسانی در مسائل اقتصادی از اهمیت خاصی برخوردار شده است. به طوری که در متون ادبیات اقتصادی در دهه‌های اخیر توسعه انسانی جایگزین توسعه اقتصادی شده است. بخش کشاورزی از طرفی بدلیل اینکه تامین کننده بسیاری از نیازهای ساکنین یک کشور را فراهم می‌نماید و از طرف دیگر تاثیر زیادی در تولید ناخالص ملی کشورها دارد از اهمیت بسزایی برخوردارتر می‌باشد، به گونه ای که میزان ارزش افزوده بخش کشاورزی روندی مثبت داشته است (صادقی، ۱۳۷۹، ص ۷۴۵).

از فرضیات پژوهش ما میزان کم سواد و بی‌سوادی کشاورزان می‌باشد که به ارائه تعاریفی از سواد در ایران و برخی کشورهای دیگر می‌پردازیم: سواد توانایی خواندن و نوشتن تعریف می‌شود و با سواد بودن نیز به معنای داشتن قابلیت استفاده از مواد و متون مکتوب و نیز مهارت‌های فنی مرتبط با رمزگردانی و رمزگشایی است (دانای طوسی، ۱۳۸۸، ص ۷۶). وضعیت سواد بهره‌برداران معمولاً ارتباط زیادی با پذیرش نوآوری‌ها و به‌کارگیری روش‌های مناسب مدیریت مزرعه دارد. بنابراین، داشتن تحصیلات بیشتر می‌تواند نهایتاً نقش مهمی در توسعه کشاورزی ایفا کند (تقوایی، ۱۳۹۱، ص ۱۴۱).

در برنامه‌های مطالعاتی ایالت آلبرتا کانادا (۲۰۰۸)، فرد باسواد، در چارچوب این برنامه‌های مطالعاتی، کسی است که دانش، مهارت‌ها و نگرش‌های مورد نیاز را برای یادگیری آینده و دنیای کار داشته باشد و بتواند با توجه به تغییرات و پیشرفت‌های اجتماعی؛ نیازهای آینده مانند استخدام، جهانی شدن، پیشرفت‌های فناوری و نظارت بر محیط زیست را پیش بینی کرده و برای آن‌ها برنامه‌ریزی کند. چنین فردی باید نگرش‌ها، مهارت‌ها و دانش لازم را به عنوان شهروندی فعال، مطلع و مسئول داشته باشد و برای هویت فردی و جمعی احترام قائل شود. مجموعه این ویژگی‌ها برای زندگی در جامعه تکثر گرا و دموکراتیک کانادا ضروری است.

یارانه نهاده‌های تولید

سید صفدر حسینی وهمکارانش (۱۳۸۸)، در مقاله خود با عنوان " بررسی اثر سیاست های حمایتی دولت بر ریسک درآمدی تولید کنندگان گوشت مرغ در ایران " یارانه نهاده‌های تولید در بخش کشاورزی را متنوع بیان و در بخش طیور بدین شرح می‌شمارد: یارانه انرژی شامل یارانه مربوط به

مواد سوختی و حتی برق در مرغداری‌های صنعتی، یارانه دارو و واکسن، یارانه تعلق گرفته به بیمه مرغ گوشتی و مادر گوشتی، یارانه ذرت، کنجاله سویا و پودر ماهی. نتایج این بررسی نشان می‌دهد که سیاست حمایتی قیمتی، بیشترین تاثیر را بر کاهش ریسک درآمدی تولید کنندگان گوشت مرغ دارد.

بیمه محصولات کشاورزی

ماده واحده قانون بیمه محصولات کشاورزی به صورت زیر است: به منظور انجام بیمه انواع محصولات کشاورزی، دام، طیور، زنبور عسل، کرم ابریشم و آبزیان پرورشی در مقابل خسارتهای ناشی از سوانح طبیعی و حوادث قهری نظیر تگرگ، طوفان، خشکسالی، زلزله، سیل، سرمازدگی، یخ بندان، آتش سوزی، صاعقه، آفات و امراض نباتی عمومی و قرنطینه‌ای و امراض واگیر حیوانی عمومی و قرنطینه‌ای به عنوان وسیله‌ای برای نیل به اهداف و سیاست‌های بخش کشاورزی، صندوق بیمه محصولات کشاورزی در بانک کشاورزی تاسیس می‌شود (عین‌اللهی احمد آبادی، ۱۳۸۷، ص ۷).

معرفی عمومی استان، وضعیت کشاورزی استان: محصولات کشاورزی یکی از مهمترین منابع غیر نفتی کشور می‌باشند. توسعه بخش کشاورزی موجب بی‌نیازی از واردات، ورود ارز به کشور از طریق صادرات، جلوگیری از مهاجرات روستاییان به شهرها و در نهایت ایجاد اشتغال می‌شود. استان زنجان با ۸۸۳ هزار هکتار زمین قابل کشت و ۸۵ هزار بهره‌بردار بخش کشاورزی و دارا بودن زمین‌های مستعد، در محاسبه کاربری اراضی، در رده نهم کشور قرار دارد. به لحاظ شرایط آب و هوایی و اقلیم-های متفاوت و وجود رودخانه‌های مهم و همچنین وجود آب‌های زیرزمینی، چشمه‌ها، قنات، چاه‌های عمیق و نیمه عمیق و همچنین به لحاظ همجوار بودن با ۷ استان کشور و نزدیکی با مرز کشور، زمینه فعالیت بخش خصوصی برای سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی به طور مناسب فراهم می‌باشد. یکی از مهمترین محصولات کشاورزی استان که در بازار جهانی به دلیل کیفیت خوب و زودرس بودن خریداران بسیاری دارد، سیر می‌باشد، که در صورت رعایت استانداردهای بسته بندی قابل توسعه و صادرات خواهد بود. همچنین انگور از نظر سطح زیر کشت رتبه هشتم و از نظر تولید رتبه نهم را دارا می‌باشد (www.portal-zn).

فعالیت‌ها و مزیت‌های کشاورزی و دامداری استان

- تنوع اقلیمی و اکولوژیکی جهت توسعه‌ی فعالیت‌های مختلف کشاورزی
- پتانسیل خوب منابع آبی با توجه به پتانسیل خوب اراضی استان و امکان توسعه‌ی آبی پروری
- پتانسیل خوب خاک‌های استان (حدود ۷۰٪ خاک استان)

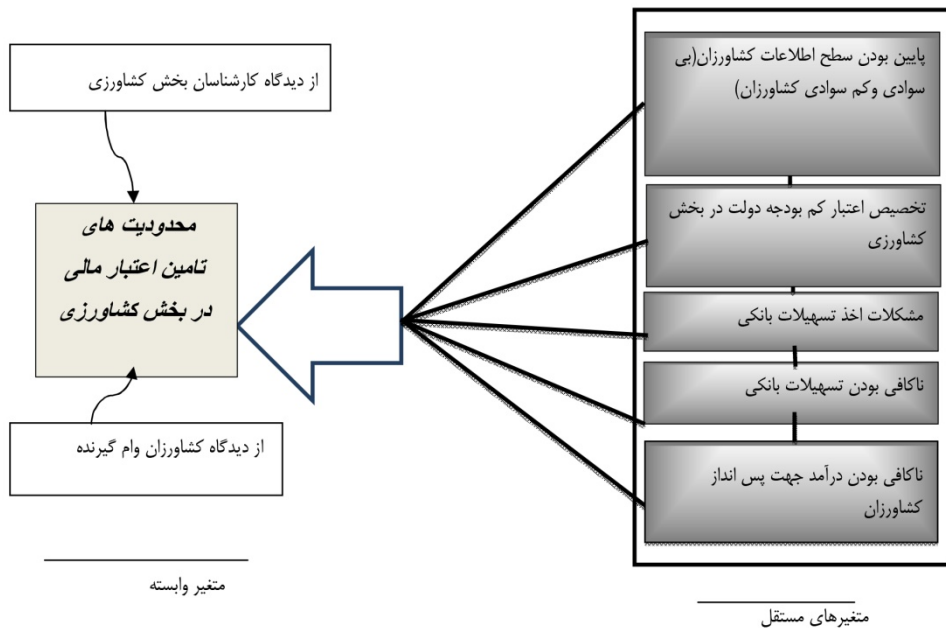
- وجود صنایع مرتبط با دامداری (کارخانه شیر پاستوریزه ، کشتارگاه‌های صنعتی طیور ، کارگاه‌های پنیر زنی و واحدهای تولید فرآورده‌های لبنی در جای جای استان)
- موقعیت بسیار مناسب استان جهت تولید و صادرات انواع محصولات کشاورزی و دامی
- موقعیت بسیار مناسب و مساعد استان باری توسعه‌ی بخش کشاورزی امکان بهره‌برداری از آب‌های زیرزمینی دشت‌های استان
- امکان اجرای طرح‌های مهم آب‌های سطحی با الویت اجرای طرح‌های نیمه تمام
- امکان احداث سد‌های پی در پی به منظور استفاده از پتانسیل آب‌های سطحی بر روی رودخانه قزل اوزن و برداشت آب توسط پمپاژ از رودخانه مذکور
- قابل استفاده بودن رودخانه‌ها و کلیه آب‌های زیرزمینی از نظر کیفی برای کشاورزی
- وجود موقعیت‌های مناسب برای احداث سد‌های خاکی و بند‌های انحرافی
- امکان آبیاری تکمیلی در بخشی از اراضی سطح زیرکشت استان (www.portal-zn).

مشخصات، موقعیت جغرافیائی و آب و هوائی استان

استان زنجان در شمال غرب فلات مرکزی ایران قرار گرفته است. وسعت استان برابر ۲۲۱۶۴ کیلومتر مربع و ۱/۳۴ درصد کل کشور را شامل می‌شود. براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ جمعیت استان زنجان ۱,۰۱۵,۷۳۴ نفر بوده است که تعداد ۳۸۰,۹۲۵ نفر از آن در روستا زندگی می‌نمایند و کار اصلی آن‌ها کشاورزی و دامداری است (بابائی، ۱۳۹۰، ص ۱۰).

به دلیل وجود شرایط اقلیمی متنوع و پتانسیل‌های طبیعی و نیز به علت وجود پیوندهای تنگاتنگی که بخش کشاورزی با سایر بخش‌های اقتصاد دارد، توسعه کشاورزی می‌تواند نقش مهمی در شکوفایی اقتصاد کشور ایفا نماید. از سوی دیگر، سرمایه و تامین اعتبار مالی از مهمترین عناصر موثر در افزایش بهره‌وری سایر عوامل تولید نظیر نیروی انسانی، زمین و غیره محسوب می‌شوند. سرمایه‌گذاری از اجزای مهم هزینه ملی و لازمه تولید و اشتغال بوده و رشد تولید ناخالص داخلی و رشد اقتصادی در گرو سرمایه‌گذاری می‌باشد و سرمایه به عنوان یکی از مهمترین نهاده‌های تولید بوده و می‌تواند منجر به افزایش بهره‌وری نیروی کار شود (Saleh, 2008, 108).

نمودار (۱) - مدل مفهومی پژوهش

استان زنجان با ۷ استان دیگر در کشور، همسایه است که از دو منطقه کوهستانی و جلگه ای تشکیل یافته است. مناطق کوهستانی این استان اغلب دارای قله مرتفعی هستند که دارای دو نوع آب و هوای کوهستانی و آب و هوای گرم و نیمه مرطوب می باشد. شرایط جغرافیایی مشتمل بر تنوع آب و هوایی با برخورداری از منابع آب و حاصلخیزی خاک این استان را به یک منطقه مناسب کشاورزی فراهم آورده است و در حال حاضر زنجان یکی از قطب‌های کشاورزی و دامداری غرب کشور به حساب می‌آید. ۸۸ هزار بهره بردار در بخش کشاورزی در استان زنجان فعالیت دارند. همه این بهره‌برداران سرمایه کافی در راستای گسترش و بهبود فعالیت‌های خود را نداشته و از آن جهت که زنجان یکی از قطب‌های کشاورزی کشور می باشد بایستی به این بخش اهمیت داده شود. این اهمیت باید همراه با تامین اعتبار در جهت بهبود، گسترش و بهینه کردن این بخش همراه باشد؛ اما در راستای تحقق این اهداف بایستی موانع، محدودیت‌ها و مشکلات این امر بررسی و شناسایی گردد تا تامین اعتبار به نحو احسن انجام شود. در همین راستا این پژوهش جهت برآورد این هدف، شناسایی مشکلات تامین اعتبار مالی در بخش کشاورزی استان زنجان، انجام می‌گردد.

Umeh و همکارانش (۲۰۰۶)، در تحقیقی که با عنوان "مسائل مربوط به فقر و بهره‌وری کشاورزی در چشم انداز نیجریه" اجرا نمودند نشان دادند که مسائل و مشکلات بخش کشاورزی در این کشور از لحاظ اعتبارات مالی بدین قرار است که اعتبارات کشاورزی مانند یارانه نهاده‌های تولید مشکل دارد که در وهله اول این مشکل ناکافی بودن اعتبارات است و بعد اینکه ذینفعان این اعتبارات افراد فقیر و کم سواد هستند و اغلب ثابت شده است فرآیند دسترسی به اعتبارات برای این کشاورزان غیر قابل درک می‌باشد که نتیجه کلی این مسائل به وابستگی سنگین کشاورزان به اعتبارات غیر رسمی می‌انجامد و دور باطل بودجه کم، سرمایه‌گذاری کم، بهره‌وری کم، درآمد کم و در نتیجه فقر برای کشاورزان باقی می‌ماند.

K. M. Kuwornu و همکارانش (۲۰۱۲)، در مطالعات خود با عنوان "تجزیه و تحلیل تخصیص اعتباری و محدودیت‌های کشاورزان منتخب ذرت کار در غنا" مشکلات اعتباری، کشاورزان را مورد بررسی قرار دادند. آنان معتقدند که این مشکلات در تامین اعتبار از منابع موجود و میزان دسترسی به آن از موارد زیر بوجود می‌آید: فقدان و ناکافی بودن پیش‌بینی‌ها و برنامه‌ریزی‌های مالی، سطح بالای بی‌سوادی در بین کشاورزان، فقدان اطلاعات مربوط به چگونگی دسترسی به اعتبارات و همچنین کمبود پرسنل ماهر در موسسات اعتباری جهت نظارت و مدیریت تسهیلات (چون این مورد باید در جهت جلوگیری از انحراف وام‌ها به سمت مقاصد غیر کشاورزی توسط وام‌گیرندگان صورت پذیرد). او و همکارانش بر این اعتقاد هستند که بدون مدیریت خوب، تنها دسترسی به اعتبارات، مفید نمی‌باشد چون عدم مدیریت خوب و بجا موجب عدم تولید مورد انتظار و در نتیجه تاخیر در بازپرداخت اقساط وام خواهد شد.

احمد زارع (۱۳۸۸)، در پایان نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان "بررسی و ارزیابی اثرات تولیدی اعتبارات تخصیص یافته به بخش کشاورزی توسط هر یک از بانک‌های ملی و کشاورزی" اشاره دارد که سرمایه مورد نیاز بخش کشاورزی از سه طریق تامین می‌گردد: از محل اعتبارات عمرانی و سرمایه‌های بخش خصوصی و از طریق سیستم بانکی و موسسات اعتباری سرمایه‌گذاری دولت بیشتر در امور زیربنایی باید انجام شود و سرمایه‌گذاری بخش خصوصی معمولاً زمانی مطلوب خواهد شد که سرمایه‌گذاری دولت قبلاً صورت گرفته باشد.

زیبا شریعتی (۱۳۹۰)، در پایان نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان "هزینه مبادله گیرندگان بانک کشاورزی استان تهران" به این نتایج دست یافت که یکی از مشکلات کشاورزان در دسترسی به اعتبارات پایین بودن سطح تحصیلات و عدم آگاهی آنان از مقررات، مراحل دریافت وام و تسهیلات، بروکراسی‌های اداری و تهیه وثیقه بانکی است که منجر به افزایش تعداد مراجعات آنان می‌گردد.

مریم استواری و شیرزاد (۱۳۹۱)، در تحقیقات خود با عنوان " بررسی تطبیقی مدیریت اعتبارات و هدایت سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی طی برنامه‌های اول، دوم و سال‌های برنامه سوم توسعه" نشان دادند که اعتبارات بانک کشاورزی در طی برنامه‌های توسعه چه ضروریاتی برای کشاورزان داشته است همچنین در جهت برداشتن موانع پیشروی تامین اعتبار بخش کشاورزی در راستای توسعه بخش کشاورزی را چنین عنوان می‌دارند: نرخ سود متعلق به وام‌های مختلف کشاورزی باید کاسته شود، ساده سازی روش‌های اخذ اعتبار و سهولت در اخذ وثیقه، توسعه سیستم کنترل حساب‌های کشاورزان، گسترش شبکه بانکی در روستاها متناسب با خصوصیات جغرافیایی و جمعیت و حجم فعالیت های کشاورزی، توجه به نرخ سود سپرده‌ها در جهت جذب سپرده‌های بخش غیر دولتی و همچنین متنوع سازی برنامه‌های پس‌انداز جهت جذب سپرده‌های تمام گروه‌های مختلف اجتماعی و حتی بهره‌برداران کشاورزی.

فرضیات پژوهش:

- ۱- بین ناکافی بودن درآمد جهت پس انداز کشاورزان با محدودیت‌های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان رابطه معناداری وجود دارد.
- ۲- بین ناکافی بودن تسهیلات بانکی با محدودیت‌های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان رابطه معناداری وجود دارد.
- ۳- بین مشکلات اخذ تسهیلات بانکی با محدودیت‌های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان رابطه معناداری وجود دارد.
- ۴- بین پایین بودن سطح اطلاعات کشاورزان (کم سواد و بی سواد) در فرآیند اخذ تسهیلات با محدودیت‌های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان رابطه معناداری وجود دارد.
- ۵- بین تخصیص اعتبار کم در بودجه دولت با محدودیت‌های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان رابطه معناداری وجود دارد.
- ۶- بین میزان ادراک وام‌گیرندگان و کارشناسان در رابطه با مشکلات و محدودیت‌های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان تفاوت معناداری وجود دارد.

روش پژوهش

روش پیمایشی روشی است که در آن هدف بررسی توزیع ویژگی‌های یک جامعه است، در پژوهش پیمایشی پارامترهای جامعه بررسی می‌شوند. در اینجا پژوهشگر با انتخاب نمونه‌ای که معرف

جامعه است به بررسی و شناسایی موضوع پژوهش می پردازد. بنابراین در این پژوهش از روش توصیفی- پیمایشی، از لحاظ هدف کاربردی و از جهت بررسی متغیرها از نوع همبستگی استفاده می- شود. در راستای گردآوری اطلاعات این پژوهش از دو دسته اطلاعات اولیه و ثانویه استفاده شده است که در زمینه گردآوری اطلاعات اولیه، از ابزار پرسشنامه محقق ساخته و در جریان گردآوری اطلاعات ثانویه با مراجعه به منابع کتابخانه‌ای و کتب مرتبط با پژوهش حاضر، استفاده از مقالات، مقالات و پژوهش‌های موجود و آمارهای رسمی بوده است. در این پژوهش با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده، اقدام به تعیین نمونه با استفاده از فرمول کوکران برای جامعه محدود تعیین شده است. جهت تعیین روایی صوری پژوهش، از نظر متخصصان و اساتید بهره گرفته شد و برای سنجش پایایی پرسش نامه از روش همسانی درونی - آلفای کرونباخ - استفاده کرده و با نرم افزار SPSS محاسبات لازم انجام شده است و ضریب آلفای کرونباخ برای پرسشنامه کارشناسان برابر ۰/۷۳ و برای پرسشنامه وام‌گیرندگان ۰/۷۰۱ بدست آمد که نتایج در جدول زیر خلاصه شده است.

جدول (۱) جدول مربوط به پایایی پرسشنامه

پرسشنامه	متغیرها	تعداد گویه	ضریب آلفای کرونباخ	ضریب آلفای کرونباخ کل
پرسشنامه کارشناسان	وابسته	۹	۰/۷۰۲	۰/۷۳
	مستقل	۱۹	۰/۷۵۸	
پرسشنامه وام‌گیرندگان	وابسته	۳	۰/۶۹۴	۰/۷۰۱
	مستقل	۱۸	۰/۷۰۸	

تعریف عملیاتی متغیرهای پژوهش

محدودیت‌های تامین اعتبار مالی: در پژوهش حاضر محدودیت‌های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته و از طریق ۵ گویه با طیف پاسخ دهی لیکرت برای اندازه‌گیری متغیرها استفاده شده است، در پرسشنامه کارشناسان با حداقل نمره ۹ و حداکثر نمره ۴۵ و در پرسشنامه کشاورزان با حداقل نمره ۳ و حداکثر نمره ۱۵ اندازه‌گیری شده است.

تخصیص اعتبار کم در بودجه دولت: پژوهش حاضر تخصیص اعتبار کم در بودجه دولت در بخش کشاورزی با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته و طبق طیف لیکرت با مقیاس درجه بندی ۵ تقسیم بندی شده است و دو پرسشنامه جداگانه جهت اخذ اطلاعات از کارشناسان و وام‌گیرندگان از بانک کشاورزی (ویژه طرح‌ها و وام‌های کشاورزی) مورد استفاده قرار گرفت، پرسشنامه کارشناسان با حداقل نمره ۵ و حداکثر نمره ۲۵ است.

سواد کشاورزان: در پژوهش حاضر میزان پایین بودن سطح اطلاعات کشاورزان (کم‌سوادی و بی‌سوادی) با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته و طبق طیف لیکرت با مقیاس درجه بندی ۵ تقسیم بندی شده است و دو پرسشنامه جداگانه جهت اخذ اطلاعات از کارشناسان و وام‌گیرندگان از بانک کشاورزی (ویژه طرح‌ها و وام‌های کشاورزی) مورد استفاده قرار گرفت، پرسشنامه کارشناسان و کشاورزان با حداقل نمره ۵ و حداکثر نمره ۲۵ است.

درآمد: در پژوهش حاضر ناکافی بودن درآمد جهت پس انداز کشاورزان با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته و طبق طیف لیکرت با مقیاس درجه بندی ۵ تقسیم بندی شده است و پرسشنامه کارشناسان با حداقل نمره ۴ و حداکثر نمره ۲۰ و پرسشنامه کشاورزان با حداقل نمره ۵ و حداکثر نمره ۲۵ است.

تسهیلات بانکی: در پژوهش حاضر ناکافی بودن تسهیلات بانکی در بخش کشاورزی با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته و طبق طیف لیکرت با مقیاس درجه بندی ۵ تقسیم بندی شده است و پرسشنامه کشاورزان با حداقل نمره ۳ و حداکثر نمره ۱۵ است.

مشکلات اخذ تسهیلات بانکی: در پژوهش حاضر مشکلات اخذ تسهیلات بانکی در بخش کشاورزی با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته و طبق طیف لیکرت با مقیاس درجه بندی ۵ تقسیم بندی شده است و پرسشنامه کارشناسان و کشاورزان با حداقل نمره ۵ و حداکثر نمره ۲۵ اندازه گیری شده است.

یافته های پژوهش

در مطالعه حاضر برای تجزیه و تحلیل داده‌ها و آزمون فرضیه‌ها، از آمارهای توصیفی و استنباطی استفاده شده است. برای توصیف داده‌ها، شاخص‌های آماری توصیفی مانند حجم نمونه، میانگین، انحراف معیار، واریانس، چولگی، کشیدگی و خطای معیار کشیدگی، مینیمم و ماکزیمم محاسبه گردیده است. برای بررسی توزیع نرمال بودن متغیرها از آزمون کولموگروف-اسمیرنوف و برای آزمون فرضیه‌ها به جهت این که متغیرها کمی بوده و از توزیع نرمال پیروی می‌کنند؛ از آزمون همبستگی

پیرسون و جهت تخمین تغییرات متغیرها از رگرسیون گام به گام (در رگرسیون گام به گام، تعدادی متغیر مستقل وارد معادله می‌شوند و مرتبه ورود آن‌ها توسط معیار آماری که با این روش حاصل می‌شود، تعیین می‌گردد) و برای آزمون فرضیه تفاوت ادراک پاسخ دهندگان، از آزمون ویلکاکسون (برای ارزیابی همانندی دو نمونه وابسته با مقیاس رتبه‌ای به کار می‌رود) استفاده شده است.

توصیف مشخصات فردی و حرفه ای کارشناسان:

از مجموع ۹۲ نفر از پاسخ دهندگان در پژوهش حاضر از نمونه مورد بررسی کارشناسان ۳۳ نفر زن و ۵۹ نفر مرد می‌باشند که نسبت مردان ۲۹٪ بیشتر از زنان کارشناس پاسخ‌دهنده می‌باشد و کارشناسان از لحاظ سنی ۱۳ نفر در رده سنی ۲۰-۳۰ سال و ۴۳ نفر در رده سنی ۳۱-۴۰ سال و ۳۵ نفر در رده سنی ۴۱-۵۰ سال و ۱ نفر در رده سن بالای ۵۰ سال قرار دارند و میانگین سنی آنان ۳۷/۵۱ سال می‌باشد. از بین کارشناسان ۷ نفر دارای میزان تحصیلات فوق دیپلم و ۵۴ نفر دارای لیسانس و ۳۱ نفر دارای میزان تحصیلات فوق لیسانس یا بالاتر می‌باشند که از بین آنان ۵۶ نفر دارای تحصیلات مرتبط با کشاورزی و ۳۶ نفر دارای تحصیلات غیر مرتبط با کشاورزی هستند. ۶ نفر در سمت اجرایی کارشناس و ۵۹ نفر در سمت اجرایی کارشناس مسئول و ۶ نفر سمت اجرایی مدیر و ۱ نفر دارای سمت اجرایی مدیر کل می‌باشند. ۷ نفر از کارشناسان پاسخ‌دهنده دارای سنوات خدمت ۵ سال و ۵۴ نفر دارای سنوات خدمت بین ۶ تا ۱۵ سال و ۳۱ نفر نیز دارای سابقه بین ۱۶ تا ۳۰ سال می‌باشند. توزیع فراوانی کارشناسان برحسب نگرش آنان نسبت به پرداخت وام به کشاورزان نشان می‌دهد ۴۸٪ کارشناسان دارای نگرش ضعیف و ۵۲٪ آنان دارای نگرش متوسطی نسبت به پرداخت وام به کشاورزان می‌باشند.

ویژگیهای فردی و حرفه ای کشاورزان (وام‌گیرندگان):

از مجموع ۲۱۷ نفر از پاسخ‌دهندگان در پژوهش حاضر از نمونه مورد بررسی کشاورزان وام‌گیرنده ۲۰ نفر زن و ۱۹۷ نفر مرد می‌باشند که نسبت مردان بیشتر از نسبت زنان کشاورز وام‌گیرنده پاسخ‌دهنده می‌باشد و کشاورزان از لحاظ سنی ۲۸ نفر در رده سنی ۲۰-۳۰ سال، ۷۴ نفر در رده سنی ۳۱-۴۰ سال، ۵۷ نفر در رده سنی ۴۱-۵۰ سال، ۴۲ نفر در رده سنی ۵۱-۶۰ سال و ۱۶ نفر در رده سنی ۶۱-۷۰ سال قرار دارند و میانگین سنی آنان ۴۴/۱۸ سال می‌باشد. از بین کشاورزان وام‌گیرنده ۱۰۰ نفر توانایی خواندن و نوشتن داشته، ۶۰ نفر تحصیلات زیر دیپلم، ۴۹ نفر دیپلم و ۸ نفر دارای مدرک تحصیلی لیسانس می‌باشند که از بین آنان ۲۷ نفر دارای تحصیلات مرتبط با کشاورزی و ۱۹۰

نفر دارای تحصیلات غیر مرتبط با کشاورزی هستند. از بین پاسخ‌دهندگان ۸۶ نفر در زمینه زراعت، ۴۱ نفر در زمینه باغبانی و ۲۶ نفر در زمینه دامداری، ۵ نفر در زمینه شیلات، ۲۳ نفر در زمینه خدمات کشاورزی اشتغال داشته و ۳۶ نفر را افراد دوشغله که یکی از شغل‌های آنان کشاورزی است، شامل می‌شوند ۵۸ نفر از کشاورزان پاسخ‌دهنده ۵ سال و ۸۴ نفر بین ۶ تا ۱۵ سال و ۷۵ نفر نیز دارای مدت زمان اشتغال در زمینه کشاورزی بین ۱۶ تا ۳۰ سال می‌باشند.

نتایج آزمون فرضیه‌های پژوهش در جدول زیر خلاصه شده است:

جدول ۲. نتایج آزمون فرضیه‌های پژوهش

جدول (۲) - آزمون همبستگی پیرسون رابطه بین میزان ناکافی بودن درآمد جهت پس انداز کشاورزان و محدودیت‌های تامین اعتبار مالی

نتیجه	محدودیت	متغیر وابسته	
		متغیر مستقل	
فرضیه H_1 تایید می‌شود.	۰/۴۱۷	ضریب همبستگی	میزان درآمد جهت پس انداز کشاورزان
	۰/۰۰۰	Sig (P- valua)	
	۹۲	حجم نمونه	

با توجه به نتایج جدول ۲ ملاحظه می‌شود که سطح معنی‌داری ($Sig=0/000$) کمتر از $0/01$ است و بیانگر این موضوع است که متغیر میزان ناکافی بودن درآمد جهت پس انداز کشاورزان و محدودیت‌های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان به میزان ($T=0/42$) با هم ارتباط دارند و نوع همبستگی در بین دو متغیر مذکور، از نوع مستقیم (مثبت) است. بنابراین با اطمینان بالای ۹۹٪ می‌توان گفت که بین این دو متغیر رابطه مستقیم و فزاینده وجود دارد. بدین معنی که هر چقدر ناکافی بودن درآمد جهت پس انداز کشاورزان بیشتر باشد به همان میزان محدودیت‌های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان افزایش می‌یابد.

جدول ۳. نتایج آزمون فرضیه های پژوهش

جدول (۳) - آزمون همبستگی پیرسون رابطه بین مشکلات اخذ تسهیلات بانکی و محدودیت های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی

نتیجه	محدودیت	متغیر وابسته	
		متغیر مستقل	
فرضیه H1 تایید می شود.	۰/۴۹۶	ضریب همبستگی	مشکلات اخذ تسهیلات بانکی
	۰/۰۰۰	Sig (P- valua)	
	۹۲	حجم نمونه	

با توجه به نتایج جدول ۳ ملاحظه می شود که سطح معنی داری ($Sig=0/000$) کمتر از $0/01$ است و بیانگر این موضوع است که متغیر مشکلات اخذ تسهیلات بانکی و محدودیت های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان به میزان ($r=0/49$) با هم ارتباط دارند و نوع همبستگی در بین دو متغیر مذکور، از نوع مستقیم (مثبت) است. بنابراین با اطمینان بالای 99% می توان گفت که بین این دو متغیر رابطه مستقیم و فزاینده وجود دارد. بدین معنی که هر چقدر مشکلات اخذ تسهیلات بانکی بیشتر باشد به همان اندازه محدودیت های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان افزایش می یابد.

جدول ۴. نتایج آزمون فرضیه های پژوهش

جدول (۴) - آزمون همبستگی پیرسون رابطه بین پایین بودن سطح اطلاعات کشاورزان و محدودیت های تامین اعتبار مالی

نتیجه	محدودیت	متغیر وابسته	
		متغیر مستقل	
فرضیه H1 تایید می شود.	۰/۷۷۹	ضریب همبستگی	پایین بودن سطح اطلاعات کشاورزان (کم سواد و بی سواد)
	۰/۰۰۰	Sig (P- valua)	
	۹۲	حجم نمونه	

با توجه به نتایج جدول ۴ ملاحظه می شود که سطح معنی داری ($Sig=0/000$) کمتر از $0/01$ است و بیانگر این موضوع است که متغیر پایین بودن سطح اطلاعات کشاورزان (کم سواد و بی-سواد) و محدودیت های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان به میزان ($r=0/78$) با هم ارتباط دارند و نوع همبستگی در بین دو متغیر مذکور، از نوع مستقیم (مثبت) است. بنابراین با اطمینان بالای 99% می توان گفت که بین این دو متغیر رابطه مستقیم و فزاینده وجود دارد. بدین معنی که هر چقدر پایین بودن سطح اطلاعات کشاورزان (کم سواد و بی سواد) افزایش باشد به همان محدودیت های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان افزایش می یابد.

جدول ۵. نتایج آزمون فرضیه های پژوهش

جدول (۵) - آزمون همبستگی پیرسون رابطه بین تخصیص اعتبار کم بودجه دولت و محدودیت های تامین اعتبار مالی

نتیجه	محدودیت	متغیر وابسته	
		متغیر مستقل	
فرضیه H1 تایید می شود.	۰/۳۸۳	ضریب همبستگی	تخصیص اعتبار کم بودجه دولت
	۰/۰۰۰	Sig (P- valua)	
	۹۲	حجم نمونه	

با توجه به نتایج جدول ۵ ملاحظه می شود که سطح معنی داری ($Sig=0/000$) کمتر از $0/01$ است و بیانگر این موضوع است که متغیر تخصیص اعتبار کم بودجه دولت و محدودیت های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان به میزان ($r=0/38$) با هم ارتباط دارند و نوع همبستگی در بین دو متغیر مذکور، از نوع مستقیم (مثبت) است. بنابراین با اطمینان بالای 99% می توان گفت که بین این دو متغیر رابطه مستقیم و فزاینده وجود دارد. بدین معنی که هر چقدر تخصیص اعتبار کم بودجه دولت افزایش یابد به همان میزان محدودیت های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان افزایش می یابد.

رگرسیون چندگانه توام جهت تخمین معادله ی محدودیت‌های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی از دیدگاه کارشناسان

جدول (۶) - ضرایب رگرسیون چندگانه توام - متغیر وابسته تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی

Sig	t	Beta	B	متغیرهای مستقل
۰/۰۰۰	۲۰/۲۷۷	۰/۶۴۹	۰/۴۴۶	پایین بودن سطح اطلاعات کشاورزان
۰/۰۰۰	۱۳/۱۷۲	۰/۳۸۸	۰/۲۲۶	مشکلات اخذ تسهیلات بانکی
۰/۰۰۰	۳/۶۸۶	۰/۱۱۵	۰/۰۷۲	ناکافی بودن درآمد و پس‌انداز کشاورزان
۰/۰۰۰	۱۴/۳۱۷	۰/۳۹۹	۰/۲۳۹	تخصیص اعتبار کم بودجه دولت در بخش کشاورزی

$$R^2=۰/۹۳۳ \quad R=۰/۹۶۶ \quad R^2_{adj}=۰/۰۰۳۹ \quad F=۲۴۲/۹۳ \quad Sig=۰/۰۰۰$$

اطلاعات جدول (۶) نشان می‌دهند که همه متغیرها بدلیل دارا بودن (Sig) کوچکتر از ۰/۰۵ مولفه‌هایی هستند که ضرایب تأثیر معنی‌دار، دارند بعبارتی به صورت مثبت و معنی‌دار بر روی متغیر وابسته اثر می‌گذارند. بدین معنی که متغیر مشکلات اخذ تسهیلات بانکی ۰/۳۸ و متغیر ناکافی بودن درآمد جهت پس‌انداز کشاورزان ۰/۱۱ و متغیر پایین بودن سطح اطلاعات کشاورزان ۰/۶۵ و متغیر تخصیص اعتبار کم بودجه دولت در بخش کشاورزی ۰/۳۹، اثر تغییر بر روی متغیر وابسته دارند و ضریب تأثیر (B) مربوط به مشکلات اخذ تسهیلات بانکی ۰/۲۲، ضریب تأثیر ناکافی بودن درآمد جهت پس‌انداز کشاورزان ۰/۰۷، ضریب تأثیر پایین بودن سطح اطلاعات کشاورزان ۰/۴۴ و ضریب تأثیر تخصیص اعتبار کم بودجه دولت در بخش کشاورزی ۰/۲۳ است. بدین معنی که ۲۲٪ تغییرات محدودیت‌های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی قابل استناد به مشکلات اخذ تسهیلات بانکی، ۷٪ قابل استناد به ناکافی بودن درآمد جهت پس‌انداز کشاورزان، ۴۴٪ قابل استناد به پایین بودن سطح اطلاعات کشاورزان و ۲۳٪ قابل استناد به تخصیص اعتبار کم بودجه دولت در بخش کشاورزی می‌باشد. به این معنی که این متغیرها ارتباط مثبت و قدرت پیش‌بینی‌کنندگی معنی‌داری با محدودیت‌های تامین اعتبار مالی در بخش کشاورزی دارند.

جدول (۷) - آماره های مربوط به متغیرهای مستقل باقی مانده در مدل رگرسیونی

Sig	t	ضرایب استاندارد شده	ضرایب استاندارد نشده		متغیر مستقل
		مقدار ضریب Beta	ضریب خطای معیار Std.B	مقدار ضریب B	
۰/۰۰۰	۴۳/۰۶۴	-	۰/۰۰۶	۱/۶۰۶	عرض از مبدا
۰/۰۰۰	۲۰/۲۷۷	۰/۶۴۹	۰/۰۲۲	۰/۴۴۶	پایین بودن سطح اطلاعات کشاورزان
۰/۰۰۰	۱۳/۱۷۲	۰/۳۸۸	۰/۰۱۷	۰/۲۲۶	مشکلات اخذ تسهیلات بانکی
۰/۰۰۰	۳/۶۸۶	۰/۱۱۵	۰/۰۲۰	۰/۰۷۲	ناکافی بودن درآمد و پس انداز کشاورزان
۰/۰۰۰	۱۴/۳۱۷	۰/۳۹۹	۰/۰۱۷	۰/۲۳۹	تخصیص اعتبار کم بودجه دولت در بخش کشاورزی

جدول (۸) - آزمون همبستگی پیرسون رابطه بین میزان ناکافی بودن درآمد جهت پس انداز کشاورزان و محدودیت‌های تامین اعتبار مالی

نتیجه	محدودیت	متغیر وابسته	
		متغیر مستقل	
فرضیه H ₁ تایید می‌شود.	۰/۴۹	ضریب همبستگی	ناکافی بودن درآمد جهت پس انداز کشاورزان
	۰/۰۰۰	Sig (P- valua)	
	۲۱۷	حجم نمونه	

با توجه به نتایج جدول ۸ ملاحظه می شود که سطح معنی داری (Sig=۰/۰۰۰) کمتر از ۰/۰۱ است و بیانگر این موضوع است که متغیر میزان ناکافی بودن درآمد جهت پس انداز کشاورزان و محدودیت های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان به میزان (T=۰/۴۹) با هم ارتباط دارند و نوع همبستگی در بین دو متغیر مذکور، از نوع مستقیم (مثبت) است. بنابراین با اطمینان بالای ۹۹٪ می توان گفت که بین این دو متغیر رابطه مستقیم و فزاینده وجود دارد. بدین معنی که هر چقدر میزان ناکافی بودن درآمد جهت پس انداز کشاورزان بیشتر باشد به همان میزان محدودیت های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان افزایش می یابد.

جدول (۹) - آزمون همبستگی پیرسون رابطه بین مشکلات اخذ تسهیلات بانکی و محدودیت های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی

نتیجه	محدودیت	متغیر وابسته	
		متغیر مستقل	
فرضیه H1 تایید می شود.	۰/۳۲	ضریب همبستگی	مشکلات اخذ تسهیلات بانکی
	۰/۰۰۱	Sig (P- valua)	
	۲۱۷	حجم نمونه	

با توجه به نتایج جدول ۹ ملاحظه می شود که سطح معنی داری (Sig=۰/۰۰۰) کمتر از ۰/۰۱ است و بیانگر این موضوع است که متغیر مشکلات اخذ تسهیلات بانکی و محدودیت های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان به میزان (T=۰/۳۲) با هم ارتباط دارند و نوع همبستگی در بین دو متغیر مذکور، از نوع مستقیم (مثبت) است. بنابراین با اطمینان بالای ۹۹٪ می توان گفت که بین این دو متغیر رابطه مستقیم و فزاینده وجود دارد. بدین معنی که هر چقدر مشکلات اخذ تسهیلات بانکی بیشتر باشد به همان اندازه محدودیت های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان افزایش می یابد.

جدول (۱۰) - آزمون همبستگی پیرسون رابطه بین ناکافی بودن تسهیلات بانکی و محدودیت های تامین اعتبار مالی

نتیجه	محدودیت	متغیر وابسته	
		متغیر مستقل	
فرضیه H ₁ تایید می‌شود.	۰/۷۷	ضریب همبستگی	ناکافی بودن تسهیلات بانکی
	۰/۰۰۰	Sig (P- valua)	
	۲۱۷	حجم نمونه	

با توجه به نتایج جدول ۱۰ ملاحظه می شود که سطح معنی داری (Sig=۰/۰۰۰) کمتر از ۰/۰۱ است و بیانگر این موضوع است که متغیر ناکافی بودن تسهیلات بانکی و محدودیت‌های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان به میزان (I=۰/۷۷) با هم ارتباط دارند و نوع همبستگی در بین دو متغیر مذکور، از نوع مستقیم (مثبت) است. بنابراین با اطمینان بالای ۹۹٪ می توان گفت که بین این دو متغیر رابطه مستقیم و فزاینده وجود دارد. بدین معنی که هر چقدر ناکافی بودن تسهیلات بانکی بیشتر باشد به همان میزان محدودیت‌های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان افزایش می‌یابد.

جدول (۱۱) - آزمون همبستگی پیرسون رابطه بین پایین بودن سطح اطلاعات کشاورزان و محدودیت‌های تامین اعتبار مالی

نتیجه	محدودیت	متغیر وابسته	
		متغیر مستقل	
فرضیه H ₁ تایید می‌شود.	۰/۳۵	ضریب همبستگی	پایین بودن سطح اطلاعات کشاورزان (کم سواد و بی سواد)
	۰/۰۰۰	Sig (P- valua)	
	۲۱۷	حجم نمونه	

با توجه به نتایج جدول ۱۱ ملاحظه می شود که سطح معنی داری ($Sig=0/000$) کمتر از $0/01$ است و بیانگر این موضوع است که متغیر پایین بودن سطح اطلاعات کشاورزان (کم سواد و بی-سواد) و محدودیت های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان به میزان ($F=0/35$) با هم ارتباط دارند و نوع همبستگی در بین دو متغیر مذکور، از نوع مستقیم (مثبت) است. بنابراین با اطمینان بالای 99% می توان گفت که بین این دو متغیر رابطه مستقیم و فزاینده وجود دارد. بدین معنی که هر چقدر پایین بودن سطح اطلاعات کشاورزان بیشتر باشد به همان میزان محدودیت های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان افزایش می یابد.

رگرسیون چندگانه توام جهت تخمین معادله محدودیت های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی از دید کشاورزان

جدول (۱۲) - ضرایب رگرسیون چندگانه توام - متغیر وابسته تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی

Sig	T	Beta	B	متغیرهای مستقل
0/000	24/719	0/496	0/304	پایین بودن سطح اطلاعات کشاورزان
0/000	14/130	0/252	0/160	مشکلات اخذ تسهیلات بانکی
0/000	18/096	0/374	0/236	ناکافی بودن درآمد و پس انداز کشاورزان
0/000	13/804	0/271	0/130	ناکافی بودن تسهیلات بانکی

$$R^2=0/889 \quad R=0/943 \quad R^2_{adj}=0/885 \quad F=168/284 \quad Sig=0/000$$

اطلاعات جدول (۱۲) نشان می دهند که همه متغیرها بدلیل دارا بودن (Sig) کوچکتر از $0/05$ مولفه هایی هستند که ضرایب تاثیر معنی دار، دارند بعبارتی به صورت مثبت و معنی دار بر روی متغیر وابسته اثر گذارند. بدین معنی که متغیر مشکلات اخذ تسهیلات بانکی $0/25$ و متغیر ناکافی بودن درآمد جهت پس انداز کشاورزان $0/37$ و متغیر پایین بودن سطح اطلاعات کشاورزان $0/49$ و متغیر ناکافی بودن تسهیلات بانکی $0/27$ ، اثر تغییر بر روی متغیر وابسته دارند و ضریب تاثیر (B) مربوط به مشکلات اخذ تسهیلات بانکی $0/16$ ، ضریب تاثیر ناکافی بودن درآمد و پس انداز کشاورزان $0/23$ ، ضریب تاثیر پایین بودن سطح اطلاعات کشاورزان $0/3$ و ضریب تاثیر ناکافی بودن تسهیلات بانکی $0/13$ است. بدین معنی که 16% تغییرات محدودیت های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی قابل

استناد به مشکلات اخذ تسهیلات بانکی، ۲۳٪ قابل استناد به ناکافی بودن درآمد و پس‌انداز کشاورزان، ۱۳/۰ قابل استناد به ناکافی بودن تسهیلات بانکی و ۳٪ قابل استناد به پایین بودن سطح اطلاعات کشاورزان می‌باشد. به این معنی که این متغیرها ارتباط مثبت و قدرت پیش‌بینی‌کنندگی معنی‌دار با محدودیت‌های تامین اعتبار مالی در بخش کشاورزی دارند.

جدول (۱۳) - آماره‌های مربوط به متغیرهای مستقل باقی مانده در مدل رگرسیونی

Sig	T	ضرایب استاندارد شده	ضرایب استاندارد نشده		متغیر مستقل
		مقدار ضریب Beta	ضریب خطای معیار Std.B	مقدار ضریب B	
.۰۰۰	۸۴/۱۱۶	-	.۰۳۹	.۰۶۵	Constant
.۰۰۰	۲۴/۷۱۹	.۴۹۶	.۰۱۲	.۳۰۴	پایین بودن سطح اطلاعات کشاورزان
.۰۰۰	۱۴/۱۳۰	.۲۵۲	.۰۱۱	.۱۶۰	مشکلات اخذ تسهیلات بانکی
.۰۰۰	۱۸/۰۹۶	.۳۷۴	.۰۱۳	.۲۳۶	ناکافی بودن درآمد و پس‌انداز کشاورزان
.۰۰۰	۱۳/۸۰۴	.۲۷۱	.۰۰۹	.۱۳۰	ناکافی بودن میزان تسهیلات بانکی

تحلیل استنباطی تفاوت ادراک بین کارشناسان و کشاورزان: نتایج بدست آمده از پژوهش بیانگر این است که بین میزان ادراک وام‌گیرندگان و کارشناسان در رابطه با مشکلات و محدودیت‌های تامین اعتبار مالی، به دلیل اینکه سطح معنی‌داری (Sig=۰/۰۰۰) بوده و از سطح معناداری ۰/۰۵ کوچکتر است فرض صفر رد شده و فرض مخالف پذیرفته می‌شود و می‌توان ادعان داشت که بین میزان ادراک وام‌گیرندگان و کارشناسان در رابطه با مشکلات و محدودیت‌های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان، تفاوت معناداری وجود دارد. اما در گویه پایین بودن سطح اطلاعات کشاورزان (کم-سواد و بی‌سوادی)، بین میزان ادراک وام‌گیرندگان و کارشناسان در رابطه با محدودیت‌های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان تفاوت معناداری وجود ندارد و هر دو گروه در این خصوص اجماع نظر دارند.

تفاوت در این است که از دیدگاه کارشناسان بعد از پایین بودن سطح اطلاعات کشاورزان، تخصیص اعتبار کم در بودجه دولت و مشکلات اخذ تسهیلات بانکی و ناکافی بودن درآمد جهت پس-انداز کشاورزان قرار دارد اما از دیدگاه کشاورزان این موارد بعد از پایین بودن سطح اطلاعات کشاورزان، ناکافی بودن درآمد جهت پس‌انداز کشاورزان و ناکافی بودن تسهیلات بانکی و مشکلات اخذ تسهیلات بانکی؛ می باشد.

جدول (۱۴) - مقایسه میزان ادراک بین وام‌گیرندگان و کارشناسان در رابطه با مشکلات و محدودیت‌های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان

متغیر	گروهها	میانگین	مقدار z	Sig
پایین بودن سطح اطلاعات کشاورزان	کارشناسان	۳/۴۶	۰/۹۲۲	۰/۱۵۹
	کشاورزان	۳/۲۱		
مشکلات اخذ تسهیلات بانکی	کارشناسان	۳/۲	۱/۵۶۷	۰/۰۰۴
	کشاورزان	۳/۱۱		
ناکافی بودن درآمد جهت پس‌انداز کشاورزان	کارشناسان	۳/۳۹	۳/۲۴۷	۰/۰۰۰
	کشاورزان	۳/۱۸		
محدودیت‌های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی	کارشناسان	۳/۴	۱/۹۳۶	۰/۰۰۰
	کشاورزان	۳/۳۱		

بحث و نتیجه گیری

هدف این پژوهش شناسایی مشکلات وام‌گیرندگان (کشاورزان) و تعیین ارتباط آن با محدودیت‌های تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی در استان زنجان از دید کارشناسان این حوزه و کشاورزان وام‌گیرنده بود. با توجه به اینکه تمام فرضیات پژوهش حاضر پذیرفته شده است، این امر نشان دهنده وجود مشکل تامین اعتبار مالی در بخش کشاورزی در استان زنجان می باشد و با اینکه این موضوع از دید کارشناسان و کشاورزان از لحاظ اولویت در مشکلات متفاوت است، اما هر دو این گروه بر این امر اجماع نظر دارند که در استان محدودیت‌های تامین اعتبار مالی محرز است. استان

زنجان با داشتن اراضی مستعد کشاورزی و ۸۵ هزار بهره‌بردار بر اساس محاسبه کاربری در کشور در رده نهم قرار دارد و از قطبهای کشاورزی کشور محسوب می‌گردد، اما میزان اطلاعات و آگاهی کشاورزان این استان در سطح پایینی قرار دارد و هر دو گروه پاسخ‌دهنده به پرسشنامه‌ها اذعان داشته‌اند که پایین بودن سطح اطلاعات کشاورزان اولویت اول را در محدودیت‌های تامین اعتبار مالی این بخش دارد.

با توجه به ادبیات پژوهش و مباحث نظری می‌توان نتیجه گرفت که هم از دیدگاه کشاورزان وام‌گیرنده و هم از دیدگاه کارشناسان بخش کشاورزی با محدودیت‌هایی در تامین اعتبار مالی مواجه است که این محدودیت‌ها از دیدگاه هر دو اینها در بسیاری از موارد مشترک است اما میزان اهمیت و اولویت آن‌ها متفاوت می‌باشد. این دو گروه بر این باورند که کشاورز جهت تامین نیازهای خود مانند بهبود زندگی از طریق تامین نهاده‌های تولید مانند سم و کود و بذر اصلاح شده، ماشین‌آلات و ادوات کشاورزی، حفر چاه و راه اندازی سیستم‌های آبیاری، تهیه دام و بهبود کیفی نژاد دام‌ها، مکانیزه کردن سیستم‌های مورد استفاده و فرش‌بافی به وام و تسهیلات بانکی نیاز دارد؛ اما در اخذ این وام و دسترسی آن مشکلاتی وجود دارد. با توجه به ادبیات پژوهش و مباحث نظری می‌توان نتیجه گرفت که هم از دیدگاه کشاورزان وام‌گیرنده و هم از دیدگاه کارشناسان بخش کشاورزی با محدودیت‌هایی در تامین اعتبار مالی مواجه است که این محدودیت‌ها از دیدگاه هر دو اینها در بسیاری از موارد مشترک است اما میزان اهمیت و اولویت آنها متفاوت می‌باشد. این دو گروه بر این باورند که کشاورز جهت تامین نیازهای خود مانند بهبود زندگی از طریق تامین نهاده‌های تولید مانند سم و کود و بذر اصلاح شده، ماشین‌آلات و ادوات کشاورزی، حفر چاه و راه اندازی سیستم‌های آبیاری، تهیه دام و بهبود کیفی نژاد دام‌ها، مکانیزه کردن سیستم‌های مورد استفاده و فرش‌بافی به وام و تسهیلات بانکی نیاز دارد؛ اما در اخذ این وام و دسترسی آن مشکلاتی وجود دارد.

پیشنهادات

۱. کشاورزان بایستی با روشهای مدیریت سرمایه مانند کاشت دوم بعد از برداشت محصول اصلی، پرورش ماهی در کنار سیستم آبیاری، تولید صنایع دستی و فرش‌بافی و... آشنا گردند که این امر با آموزش امکانپذیر می‌باشد.
۲. کشاورزان از طریق بیمه کردن محصولات خود و آشنایی با قوانین بیمه در صورت وارد آمدن خسارت می‌توانند آنرا جبران نمایند.

۳. بانکها ترتیبی اخذ نمایند که پرداختی‌های وام با فصل زراعی و نیاز مالی کشاورزان هماهنگ گردد.
۴. شعبه و باجه‌های بانک در نزدیکی روستاهای با جمعیت بالاتر دایر گردد.
۵. سازمان جهاد کشاورزی از طریق ترویج و آموزش کشاورزی آموزش‌های مرتبط با اعتبارات کشاورزی به کشاورزان ارائه دهد.
۶. دولت اعتبار وام‌ها و تسهیلات کشاورزان را در قالب اعتبارات بانک‌ها به صورت کامل تخصیص دهد.
۷. در مرحله تصویب بودجه، دولت سعی کند با توجه به ظرفیتهای هر استان در زمینه‌های صنعتی و یا کشاورزی تسهیلات بیشتری قائل شود که با توجه به اینکه استان زنجان یکی از قطب‌های کشاورزی در کشور است بنابراین اعتبارات خاصی برای این بخش در نظر گرفته شود.
۸. بررسی‌هایی صورت پذیرد که بتوان تعامل بین کارشناسان و کشاورزان را از طریق برگزاری کلاسها در محل روستا و در مزارع نمونه استان با حضور هر دو آنان بیشتر کرد؛ تا رابطه بین کارشناسان و کشاورزان بیشتر گردد و از این طریق کارشناسان در حوزه‌های تسهیلات آموزش‌های لازم جهت تهیه طرح‌های اشتغال‌زا و درآمدزا را به کشاورزان ارائه دهند و در همین راستا از ادراک بین این دو گروه (کارشناسان و کشاورزان) جهت حل مشکلات تامین اعتبار مالی بخش کشاورزی استفاده گردد. این امر می‌تواند از طریق کلاس‌های آموزشی ترویجی که در طول یک روز و بیشتر از دو ساعت طول می‌کشد و در طول این کلاس‌ها کارشناس و کشاورز به طور غیر رسمی نیز با هم تبادل اطلاعات می‌نمایند.

منابع

- ۱- استواری، مریم، شیرزاد، حسین، (۱۳۹۱)، بررسی تطبیقی مدیریت اعتبارات و هدایت سرمایه گذاری در بخش کشاورزی طی برنامه‌های اول، دوم و سال‌های برنامه سوم توسعه، مجموعه مقالات همایش تامین مالی کشاورزی، دانشگاه تربیت مدرس تهران، جلد ، صفحات ۳۰۳-۳۲۹
- ۲- پوریزدیان، سهیلا، کهنسال، محمدرضا، قربانی، محمد، (۱۳۹۱)، عوامل موثر بر تقاضای بالفعل و بالقوه اعتبارات کشاورزی استان خراسان رضوی، اقتصاد کشاورزی و توسعه، شماره ۷۹، صفحات ۱۱۳-

- ۳- چیدری، امیرحسین، زارع، احمد، (۱۳۷۹)، بررسی آثار اعتبارات تخصیص یافته به بخش کشاورزی استان مازندران از سوی بانک‌های ملی و کشاورزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه، شماره ۳۲، ص ۶۹-۹۲
- ۴- حسینی، سید صفدر، پاکروان، محمد رضا، گیلانپور، امید، اتقائی، میلاد، (۱۳۹۰)، بررسی اثر سیاست های حمایتی بر تغییرات بهره‌وری بخش کشاورزی در ایران، نشریه اقتصاد و توسعه کشاورزی، شماره ۴، جلد ۲۵، ص ۵۰۷-۵۱۶
- ۵- دانای طوسی، مریم، کیامنش، علیرضا، (۱۳۸۸)، رویکردهای نظری زیربنای تعریف سواد: شواهدی از برنامه درسی کشورهای آمریکا، کانادا، انگلستان، سنگاپور، سنگال، اندونزی و ایران، فصلنامه نوآوری های آموزشی، شماره ۳۱، ص ۷۵-۱۰۰
- ۶- زارع، احمد، (۱۳۸۸)، بررسی وارزیابی اثرات تولیدی تخصیص یافته به بخش کشاورزی توسط هر یک از بانک های ملی و کشاورزی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس تهران
- ۷- شریفی‌رنانی، حسین، رنجبر، همایون و فولادی، ابراهیم، (۱۳۹۰)، بررسی عوامل موثر در عدم بازپرداخت تسهیلات کشاورزی، نشریه اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال نوزدهم، شماره ۷۴، ص ۷۷-۱۰۰
- ۸- صادقی، احمد، (۱۳۷۹)، بررسی مزیت نسبی بخش کشاورزی از بعد اشتغال و مقایسه آن با سایر بخش‌های اقتصادی، مجموعه مقالات سومین کنفرانس اقتصاد کشاورزی ایران، جلد اول
- ۹- عبداللهی، مهدی، (۱۳۸۵)، سرمایه گذاری و چالشهای بازار مالی در بخش کشاورزی، روند، اداره بررسی‌ها و سیاست های اقتصادی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، صفحه ۱۶۹-۱۹۹
- ۱۰- عربشاهی، زهرا، سرایی، فاطمه، (۱۳۹۱)، رشد تولید ناخالص داخلی استانهای کشور طی برنامه چهارم توسعه، شماره ۴۵۷، شماره بین المللی ۰۲۴۷-۱۷۳۵، www.spac.ir
- ۱۱- عین الهی احمد آبادی، محرم، (۱۳۸۷)، شناسایی و تحلیل عوامل موثر بر پذیرش بیمه محصولات کشاورزی در استان زنجان، سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان زنجان، جلد ۱
- ۱۲- فتحی، فاطمه، زیبایی، منصور، طرازکار، محمدحسن، (۱۳۸۸)، توسعه مالی و رشد بخش کشاورزی، اقتصاد کشاورزی، شماره ۱، جلد ۳، صفحات ۵۷-۷۱
- ۱۳- کرمی، آیت اله، (۱۳۹۱)، بررسی عوامل موثر بر تقاضای اعتبارات کشاورزی در شهرستان بویر احمد، اقتصاد کشاورزی و توسعه، شماره ۸۰، صفحات ۶۳-۷۹

۱۴- کریمی، فرزاد، زاهدی کیوان، مهدی، (۱۳۸۹)، تخصیص بهینه اعتبارات بانکی به متقاضیان در بخشهای مختلف کشاورزی به کمک منطق فازی، فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست های اقتصادی، شماره ۵۶، ص ۷۲-۵۳

۱۵- لطفعلی پور، محمدرضا، آذرین فر، یداله، محمدزاده، رویا، (۱۳۹۱)، بررسی تاثیر مخارج دولت بر رشد کشاورزی وکل اقتصاد ایران، نشریه اقتصاد و توسعه کشاورزی، جلد ۲۶، شماره ۲، ص ۸۶-۹۶

۱۶- مختاری حصاری، آرزو ، شعبانعلی فمی، حسین وزارعی دستگردی، زهرا، (۱۳۹۰)، مشکلات کشاورزان در دسترسی به خدمات کشاورزی: مطالعه موردی بخش مرکزی شهرستان میانه ، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۴ ، شماره ۳ ، صفحات ۵۱-۶۸

۱۷- Aref , Abrisham ,Aref, Khadijeh, (2012) , Rural empowerment for sustainable agricultural development in Iran , Journal of American Science ;7(11),p350-353.

۱۸- Brown, lynn, haddad ,(2002), Lawrence, agricultural Growth as a Key to Poverty Alleviation ,international food Policy Research Institute , brief 7.

۱۹- Dorward , Andrew , (2013) , Agricultural labour productivity, food prices and sustainable development impacts and indicators , Food Policy 39 40-50.

۲۰- Iganiga B.O. ، Unemhilin ، O. (2011), ، The Impact of Federal Government Agricultural Expenditure on Agricultural Output in Nigeria، J Economics, 2(2): 81-88.

۲۱- Ogan,Olukoya,(2007) ,The Agricultural Sector and Nigeria’s Development: Comparative Perspectives from the Brazilian Agro-Industrial Economy, 1960-1995 ,nabula ,41 , pp184-196.

۲۲- Uri Kizito, Ehigiamusoe, (2012), A Comparative Analysis of Agricultural Performance between the Military and Civilian Regimes in Nigeria, International Journal of Humanities and Social Science Invention, Volume 1 Issue 1. p13-23.